

Drama ir politika Atlantidos pasakojime

Vilius Bartninkas

Anglistikos, romanistikos ir klasikinių studijų institutas
Vilniaus universitetas
El. paštas vilius.bartninkas@ff.vu.lt

Anotacija. Šiame straipsnyje apžvelgsime standartines Platono pasakojimo apie Atlantidą interpretacijas. Straipsnio tikslas – įvardyti, kaip konkretūs tyrėjų sprendimai dėl dialogo veikėjų tikslų, pasakotojo intencijų, Atlantidos pasakojimo žanro ir siužeto plėtotės duoda pagrindą įvairioms politinio skaitymo galimybėms. Taip atskleisime dramatinės sąrangos įtaką politinės minties raiškai. Straipsnyje teigiama, kad Kritijo sąveika su Sokratu ir Timaju geriausiai paaiškina, kodėl dviejose Kritijo kalbose daugiausia dėmesio skiriama valstybių atsiradimo klausimui.

Reikšminiai žodžiai: Platonas, Timajas, Kritijas, Atlantida, drama, politika, politogonija.

Drama and politics in the Atlantis story

Summary. This paper explores the prevailing readings of the Atlantis story. The purpose of this paper is to show how interpretative judgements on the narrator's intentions, the objectives of the characters, and the genre and the development of the story prepares the grounds for the political understanding of Athens and Atlantis. In this way, I will show how the dramatic framework influences the expression of political thought. I argue that the most important dramatic feature of the story is Critias' interaction with Socrates and Timaeus, which explains why Critias composes two speeches that are essentially dedicated to the question of political origins.

Keywords: Plato, Timaeus, Critias, Atlantis, drama, politics, politogony.

Platono dialoge *Timajas* Atlantidos tema įvedama netikėtai pranešant apie užmirštą pasakojimą, kurį legendinis įstatymų leidėjas Solonas kadaise, esą, nesėkmingai bandė paversti poema. Atlantidos pasakojimo saugotojas ir perdavėjas yra Kritijas, liūdnai pagarsėjęs Atėnų politikas. Atėnų publikai jis pirmiausia žinomas kaip vienas iš oligarchinio sąmokslų dalyvių, nuvertusių Atėnų demokratiją Peloponeso karo metu, o vėliau žuvusių nuo demokratų rankos. Tačiau Atlantidos pasakojimas yra skirtas ne Kritijo patirtims politikoje, bet Atėnų priešistorei – laikotarpiui, kuris nėra paliudytas dabartinių Atėnų atmintyje. Tai – senųjų Atėnų karinis žygdarbis, pergale prieš Atlantidą (*Tim.* 20e-21a). Pasakojimo autentiškumas abejotinas ne vien dėl pasakotojo autoriteto, bet ir todėl, kad šis karas nėra paliudytas jokiam istoriniame šaltinyje, o Atlantidos miestas, esą, paslaptinai dinga. Skaitytojo pasitikėjimo nežadina ir tai, kad pasakojimas, tik prasidėjęs, dialoge *Timajas* nutrūksta, sugrįžta dialoge *Kritijas*, bet staiga užsibaigia taip ir neišpildęs pažado – parody-

Received: 07/06/2019. Accepted: 11/11/2019

Copyright © Vilius Bartninkas, 2019. Published by Vilnius University Press

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution Licence, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

ti, kaip senieji Atėnai laimėjo karą su Atlantida. Tyrėjai sutaria, kad komplikotas siužetas ir ryškūs teminiai akcentai byloja, jog Atlantidos pasakojimas yra politinio pobūdžio.

Šiame straipsnyje apžvelgsime standartines Atlantidos pasakojimo interpretacijas ir jų sąryšį su draminiu pasakojimo lygmeniu. Straipsnio tikslas – įvardyti, kaip konkretūs tyrėjų sprendimai dėl dialogo veikėjų tikslų, pasakotojo intencijų, Atlantidos pasakojimo žanro ir siužeto plėtotės duoda pagrindą įvairioms politinio skaitymo galimybėms. Tokiu būdu atskleisime dramatinės sąrangos įtaką politinės minties raiškai. Straipsnyje teigiama, kad Kritijo sąveika su Sokratu ir Timaju geriausiai paaiškina, kodėl dviejose Kritijo kalbose daugiausia dėmesio skiriama valstybių atsiradimo klausimui.

I. Trys keliai į Atlantidą

Šiandien *Timajo* ir *Kritijo* dipticho skaitytojus galima klasifikuoti į tris grupes. Kiekviena iš šių grupių išsiskiria savita prieiga prie Atlantidos pasakojimo žanro ir politinės minties.

Retorinė interpretacija

Šis skaitymo būdas akcentuoja retorinės situacijos svarbą (Loroux 1986; Morgan 1998; Johansen 2004). Pasakojimą apie senųjų Atėnų karą su Atlantida Kritijas prisimena Panatėnų festivalio metu. Jis pasiūlo atėniečių karinės pergalės naratyvą kaip himną Atėnei ir jos pašlovinimą (21a, cf. 26e). Pats Kritijas pasakojimą pirmąsyk išgirdo taip pat religinio festivalio aplinkoje, tiksliau – Apaturijų šventės trečiąją dieną (21b), kai vykdavo vaikų politinė iniciacija į fratijas, vieną pamatinių Atėnų socialinių institucijų. Prie iniciacijos temos bus grįžtama Kritijui pabaigus Atlantidos pasakojimą ir pasiūlius senųjų Atėnų piliečius traktuoti kaip dabartinių Atėnų protėvius, jei tik klausytojai sutiks jų pilietybę įteisinti pagal Solono išleistus įstatymus (27b). Solonas čia minimas neat-sitiktinai. Kritijas teigia, kad Solonas, esą, buvo pirmasis graikas, išgirdęs Atlantidos istoriją (cf. 21c-d, 23c-e), tad įstatymų leidėjo autoritetas yra naudojamas pasakojimo autentiškumui patvirtinti. Be to, Kritijas nurodo, kad pats Solonas perdavė Kritijo šeimai neužbaigtą pasakojimą (20d-e), tad Kritijas tampa vienintelis, galintis priminti Atlantidos konfliktą ir jame išaukštinti Atėnų vaidmenį.

Tikslesnis panegirikos objektas priklauso nuo laiko linijos, kuria vadovaujamės. Viena vertus, pasakojimo laiku Kritijas šlovina senųjų Atėnų kovą dėl laisvės ir karinę pergalę. Savo tematika ši kalba yra artima mus pasiekusiems klasikinio laikotarpio euloginiams tekstams, kuriuose, gedint kritusių karių, pagerbiami jų protėviai, tėvynė ir jos santvarka, bendrapiliečių dorybingumas kare (e. g. Tuk. 2.35-46; Lis. 2.1-19, 67-76)¹. Kita vertus, istorinėje dabartyje Kritijas siekia pagrįsti ryšį tarp senųjų (fikcinių) Atėnų ir dabartinių (realių) Atėnų. Tad kitas teminis panašumas veda prie steigties mitų, kurių paskirtis – paaiškinti konkrečios politinės bendrijos pradžią. Platoniškame kontekste steigties mitai suvokiami kaip kilnus melas, konstruojamas iš fiktyvaus naratyvo apie netikrą praeitį ir morališkai teisingo turinio apie politinės bendruomenės paskirtį (*Rep.* 3.414c-415e; cf.

¹ Apie Atlantidos pasakojimą kaip panegirinį tekstą žr. Loroux 1986, 296-303; Morgan 1998, 104-108.

Leg. 2.663d-664a)². Kad ir kaip žiūrėtume į Kritijo kalbos žanrą, politinė mintis yra aiški: Atlantidos pasakojimas funkcionuoja kaip naratyvas, kuris skatina reformuoti dabartį, remiantis fiktyvios praeities pamokomis.

Istorinė interpretacija

Interpretatoriai domisi, kaip skaitytojui reikėtų suprasti pasakojimo protagonistą ir antagonistą, t. y. kolektyvinius veikėjus, senuosius Atėnus ir Atlantidą. Manoma, kad šie miestai įkūnija žemyninės ir jūrinės galios opoziciją: Atėnai yra valstybė, orientuota į savo ekonominį pakankumą, projektuojanti hoplitų kariuomenės galią, o Atlantida – valstybė, orientuota į ekonominę ir imperinę plėtrą, projektuojanti laivyno galią (Vidal-Naquet 1986, 267–270; Gill 1980, xiv–xx.). Šie geopolitiniai modeliai leidžia Atlantidos pasakojimą istoriografiniame kontekste suvokti kaip Platono polemiką su Herodotu ir Tukididu.

Palyginę su Tukidido refleksijomis, galime pastebėti, kad Atėnų ir Atlantidos opozicija dialoguose *Timajas* ir *Kritijas* atspindi Spartos ir Atėnų opoziciją *Peloponeso karo istorijoje*. Juk senieji Atėnai (A1) iš esmės reprezentuoja Peloponeso karo Spartą, pasirinkusią kariauti tradicinėmis žemyninėmis pajėgomis, o Atlantidos galios modelis atitinka Periklio laikų Atėnus (A2), kurie, kurdami imperiją, kliaujasi laivais ir finansiniais ištekliais. Tukidido pasakojime jūrinė imperija pralaimi žemyninei galia veikiausiai ne todėl, kad ji geopolitiškai silpnesnė, o dėl savo persitempimo – nepamatuotų tikslų, taktinių klaidų ir kartų kaitos³. Tačiau Platono pasakojime jūrinė galybė neišvengiamai pasmerkta žlugti, nes jos politinė tvarka orientuota į prekybą, valstybės plėtrą, kultūrinę įvairovę, netradicines karybos technikas (cf. *Leg.* 4.704a-707d), t. y. visus veiksnius, kurie, esą, skatina moralinio piliečių audinio irimą.

Palyginę su Herodoto refleksijomis, galime pastebėti, kad Atėnų ir Atlantidos opozicija dialoguose *Timajas* ir *Kritijas* atspindi Atėnų ir Persijos opoziciją *Istorijoje*. Šiuo atveju Atlantidos siekis dominuoti nepriklausomų valstybių sąskaita primena imperines persų ambicijas, o senųjų Atėnų (A1) pastangos ginti laisvę atspindi Temistoklio laikų Atėnus (A3). Tačiau Atėnų karinis vaidmuo Persų karuose nėra vienprasmiskas. Iš vėlyvojo Platono žinome, kad Atėnų intelektualai ideologiškai nesutarė, kada įvyko lemiamas posūkis kare: ar įveikus persus su hoplitų kariuomene Maratono mūšyje, ar su Temistoklio suprojektuotu nauju laivynu Salamino mūšyje? (*Leg.* 4.707b-c). Kitaip tariant, pagrindinis politinis klausimas apima pralaimėjimo priežastis: ar Persų imperija pralaimėjo Atėnams kaip žemyninei ar kaip jūrinei galiai. Atlantidos pasakojimas renkasi pirmąjį variantą ir senuosius Atėnus (A1) konstruoja pagal Maratono laikų Atėnus.

Taigi istorinė interpretacija atveria Platono polemiką su Herodotu ir Tukididu ir parodo, kad Atlantidos pasakojimas skirtas geopolitinėms pamokoms perduoti. Šia prasme Kritijo kalbos žanras yra istorinis pasiūšas⁴. *Kritijas* kaip pasakotojas veikiausiai pasirinktas neat-sitiktinai, nes Peloponeso karo metu dalyvavo oligarchijai prijauciančių politikų veikloje,

² Apie Atlantidos pasakojimą kaip kilnų melą žr. Morgan 1998, 102–104; Johansen 2004, 46–47.

³ Ši interpretacija plėtojama Winton 2000, 116–117; Mara 2009, 106–121.

⁴ Apie Atlantidos pasakojimo santykį su Herodotu ir Tukididu žr.: Gill 1980, xx–xxi; Vidal-Naquet 1982, 3–76; Pradeau 1997: 156–189; Broadie 2012, 129–153.

kuriems periklinė politika ir jūrinis imperializmas buvo nepriimtini. Taigi Kritijo pagyros fikciniams seniesiems Atėnams skamba kaip kritika esamų Atėnų užsienio politikai.

Filosofinė interpretacija

Trečiasis skaitymo būdas skatina mąstyti apie Kritijo minimų politinių klausimų filosofinę reikšmę. Pagal vieną iš seniausių interpretacinių strategijų – neoplatonizmą – Atėnų ir Atlantidos opozicija yra tik metafora, nurodanti į pamatinius filosofinius principus (Proklas, *In Tim.* I 191.3-11). Adaptuojant neoplatonišką perspektyvą, senieji Atėnai atstovauja vienio principui, nes Atėnų polio gyvenimas organizuojamas unifikacijos keliu, subendrinant lyčių vaidmenis, nuosavybę, valstybės funkcionavimą. Atlantida savo ruožtu atstovauja daugio principui, nes jos gyventojai, urbanistinis planas, resursai ir politinis gyvenimas pasižymi įvairove ir pliuralizmu. Iš čia išplaukianti kita perskyra apima ribos ir beribiškumo opoziciją: Atėnų gyvenimo būdas įkūnija ribos principą, nes jų veikimas yra sau pakankamas, o Atlantidos gyvenimo būdas įkūnija beribiškumo principą, nes Atlantidos materialiniai išteklių ir politinės ambicijos neturi ribų. Atlantidos gyvenimas plėtros režimu veda prie paskutinio – kaitos – principo reprezentavimo, o apribotas Atėnų gyvenimo būdas veda prie stabilumo principo reprezentavimo. Tad šiuolaikinė neoplatonizmo adaptacija Kritijo kalbą suvoktų kaip diskursą, apmąstantį metafizinių principų (vienis ir daugis, riba ir beribiškumas, rimtis ir kismas) realizaciją politinėje tikrovėje (e. g. Gill 2017: 26–27). Kritijas, esą, parodo, kaip „politinė metafizika“ veikia piliečių dorybingumą. Šia prasme Kritijo kalba būtų artima Sokrato pastangoms atskleisti, kaip psichologiniai principai atsispindi santvarkų tipuose (*Valstybės* 8–9 knygos) arba gėrio idėja gali būti įgyvendinta valdymo praktikoje (*Valstybės* 6–7 knygos).

Šiame straipsnyje bus formuluojama nauja filosofinė perspektyva. Ji mažiau leis iš Kritijo kalbos simboliką ir daugiau ieškos šios kalbos teminių jungčių su Kritijo ir Sokrato kalbomis. Tokiu skaitymo būdu siekiama atskleisti, kad metafiziniai, retoriniai ir kariniai Atlantidos pasakojimo aspektai nesuteikia holistinio vaizdo apie Kritijo diskursą ir siužeto plėtotę. Straipsnyje bus teigiama, kad didžioji kalbos dalis yra skirta aptarti, koku būdu dievai ir žmonės sukūrė pirmąsias valstybes, jų santvarkas ir miesto gyvenimą. Taigi Atlantidos pasakojimo žanras yra politogonija⁵. Politogonija skiriasi nuo paskiro steigties mito tuo, kad jos tikslas – paaiškinti ne vienos valstybės, o visų bendrijų pradžią. Šia prasme Kritijo kalba yra artima politinės genezės pasakojimams, tokiems kaip Protagoro kalba apie politiškumo ištakas (*Prot.* 320d-323d) ar Krono mitas apie pirmųjų dievų valdomų bendrijų atsiradimą (*Leg.* 4.713a-714a; *Valstybininkas*, 270b-274e). Laikomasi prielaidos, kad Kritijo politogoniją tikslingiausia suvokti kaip Timajo kalbos apie kosmogoniją ir antropogoniją tęstinumą ir Sokrato prašymo atskleisti geros valstybės veikimą išpildymą.

⁵ Šios interpretacijos užuomazgos pirmą sykį suformuluotos mano disertacijoje „Tradiciniai dievai ir polio religija Platono vėlyvuosiuose dialoguose“ (Kembrižo universitetas, 2018). Panašią, tačiau neišplėtotą kryptį galima rasti: Pradeau 1997, 130; Betegh 2016, 10–16. Cf. Gill 2017, 33–34.

II. Draminė sąranga

Turėdami omeny praeitame skyriuje aptartas skaitymo strategijas, pamėginkime rekonstruoti draminią Atlantidos pasakojimo audinį ir įvertinti jo ryšį su trimis politinėmis interpretacijomis. Kaip matysime, retorinė ir istorinė interpretacinės prieigos gali iš dalies paaiškinti Kritijo pirmos kalbos mintis, plėtojamas dialoge *Timajas*. Tačiau šie skaitymo būdai nepaaiškina, kodėl Kritijas pasirenka sakyti dar vieną kalbą dialoge *Kritijas* ar kodėl antroji kalba yra teoriškai brandesnė negu pirmoji. Šiuo skyriumi siekiama įrodyti, kad filosofinė interpretacija, teigianti, jog Kritijas apmąsto politogoniją, gali geriau paaiškinti minėtus keblumus.

Pirmoji kalba

Dialogas *Timajas* pradamas Sokrato siūlymu prisiminti vakarykštį pokalbį apie tobulą valstybę ir jos piliečius (*Tim.* 17c). Šios valstybės bruožai artimi Platono *Valstybės* 2–5 knygoje plėtojama spartietiškam modeliui. Sokratas primena, kad pokalbininkai aptarė tokią valstybę, kurioje egzistuos lyčių lygybė, o žemdirbių ir amatininkų klasės bus atskirtos nuo sargybinių ir valdovų klasės, kad kiekviena iš jų galėtų dirbti tik savo grupei būdingus darbus (17c-d, 18c). Be to, būsiami sargybiniai gaus privalomą ugdymą, susidedantį iš gimnastikos ir Mūzų meno, neturės privačios nuosavybės ir negalės gyventi pagal tradicinės šeimos modelį (18a-19a). Sokratui atrodo, kad vakarykštė diskusija leido nupiešti gražų politinį paveikslą, kuriam vis dėlto trūksta judėjimo, galinčio atskleisti, kaip tokia santvarka atrodytų politiniame veiksmo ir kaip jos piliečių ugdymas būtų išbandytas kare ir diplomatijoje (19c). Kitaip tariant, Sokratas nori ne politinės teorijos, o siužeto, kuriame jo politinės idėjos galėtų būti patvirtintos praktika. Svarbu tai, kad Sokratas kelia tam tikrus reikalavimus minėto siužeto autoriui – juo negali būti nei poetas, nei sofistas (19d-e). Esmė tai, kad poetai nesugebėtų įgyvendinti tokio uždavinio, nes jie neturi reikiamų intelektualinių gebėjimų teoriniam diskursui suvokti. Kita vertus, sofistai reikiamų gebėjimų turi, tačiau jie yra klajojantys mokytojai ir nėra pakankamai prisirišę prie politinės bendrijos, kad galėtų suprasti jos poreikius. Minėtą užduotį gali įgyvendinti tik žmonės, kurie yra ir filosofai, ir valstybininkai (19e), – tie, su kuriais Sokratas kalbasi dialoge, t. y. Timajas, Kritijas ir Hermokratas. Vadinasi, Atlantidos pasakojimas turėtų vienaip ar kitaip atliepti Sokrato norą filosofškai įveiksminti tobulą valstybę.

Hermokrato paragintas, Kritijas pasisiūlo įgyvendinti Sokrato prašymą, tačiau užduoties atlikti neskuba. Beveik pusę Kritijo kalbos (20d-23c) sudaro įvairios retorinės technikos, turinčios įtikinti klausytoją pasakotojo ir pasakojimo patikimumu. Visų pirma, Kritijo tikslas yra aiškiai apibrėžti naratyvo pobūdį. Jis teigia perduodantis „pasakojimą“ (λόγος, 20d7; cf. 21a7, 21d3), kuris yra tikras (20d), o ne prigalvotas „vaikų pasakų“ (παιδῶν [...] μῦθῶν, 23b5; cf. 26e). Sistemiškas λόγος ir μῦθος supriešinimas turi įtikinti skaitytoją, kad Kritijas neužsiima fikcijomis, o atkuria kadaise buvusią tikrovę. Antra, Kritijo technika yra specializuotų žinių taikymas. Trumpame Atlantidos pasakojime Kritijas randa laiko pamokyti, kaip reikėtų suvokti Fajetono mitą iš kosmologinės perspektyvos (22c), įterpti pastabas apie tai, kodėl Nilo potvyniai apsaugo nuo tvano (22d-e), leisti į tarpkultūrinį

graikų ir egiptiečių lyginimą (24a-b) ir perduoti jūreivystės žinias, paaiškinančias, kodėl paskendusios salos formuoja dumblą, trukdantį laivams praplaukti (25d). Šios žinios turi patvirtinti Sokrato teiginį, kad Kritijas yra nusimanantis mokslingose diskusijose. Trečia (ir bene svarbiausia) technika – sudėtinga pasakojimo genealogija. Kritijas teigia, kad pasakojimą išgirdo iš savo senelio Kritijo (vyresniojo) Apaturijų, atėniečių vaikų šventės, metu. Pastarasis pasakojimą sužinojo tiesiogiai iš Solono, kuris buvo Dropido, Kritijo prosenelio, geras draugas ir „artimasis“ (οἰκεῖος, 20e1), veikiausiai lankydavęsis Dropido šeimos namuose. Tačiau perdavimo linija čia nesibaigia. Pats Solonas, keliaudamas po Egiptą, pasakojimą išgirdo iš Sajo miesto žynio, kuris Atlantidos pasakojimą perskaitė šventyklų įrašuose (23a). Galutinis žinojimo genealogijos taškas yra pirmieji žmonės, gyvenę Egipte, tiesiogiai matę Atlantidos ir senųjų Atėnų konfliktą ir visa tai dokumentavę šventyklų įrašuose. Pasakojimo genealogija sukuria retorinę atmosferą, verčiančią manyti, kad Kritijas perduoda garbingos tradicijos ir autoritetų palikimą. Visos trys technikos, kartu sudėjus, turi įtvirtinti Kritijo kaip pasakotojo prestižą ir įtikinti pasakojimo tikrove. Minėtų technikų taikymas sukuria dramatinę situaciją, kurioje retorinė interpretacija, kalbanti apie senuosius Atėnus kaip kilnų melą, ir istorinė interpretacija, kalbanti apie Atlantidos pasakojimą kaip pseudotikrovę, atrodo įtikinamos.

Vis dėlto Kritijo perduodamas palikimo turinys yra stebėtinai sekus. Egipto žynio istorija sudaryta iš trijų vienas po kito einančių temų: pirmųjų polių atsiradimo, jų santvarkų ir didžiojo karo. Pirmiausia skaitytojas sužino, kad pirmosios valstybės (konkrečiai – senieji Atėnai ir Egiptas) atsirado kaip tobulos santvarkos, nes tradiciniai dievai (šiuo atveju – Atėnė) jas įsteigė ir pasirūpino piliečių auklėjimu (23d-e, 24c-d). Steigties situacijoje matome graikų religinės tradicijos, vaizduojančios dievus kaip miestų patronus, ir platoniškos teologijos persipynimą: dievai yra gėra linkinčios būtybės, todėl, jeigu jie jau imasi tokios veiklos kaip miestų steigimas, kūriniai privalo atspindėti nepriekaištingą kūrėjų prigimtį (*Tim.* 28c-29b; cf. *Rep.* 2.380c, *Leg.* 10.904a-b). Kritijas nedetalizuoja, kaip atrodė pradžia. Jo nedomina nei konkretūs veiksmai, kurių dievai ėmėsi kurdami polių, nei žmonių atsiradimo klausimas, nei būdai, kuriais dievai auklėjo piliečius. Kritijas iškart siūlo eiti prie kitos temos ir aptarti senųjų Atėnų santvarką, bet ir čia skaitytojas nesulaukia tiesaus atsakymo. Užuoat pristatęs anuometinių Atėnų santvarką, Kritijas siūlo pažvelgti į jai analogiškus egiptiečių įstatymus, pagal kuriuos Egiptas yra surestas iš trijų luomų (*Tim.* 24a-b): žynių, karių ir „tiekėjų“ (amatininkai, žemdirbiai, medžiotojai). Apie Atlantidos santvarką jokios informacijos negauname. Savo pasakojimą Kritijas užbaigia trumpa pastaba apie Atlantidos pastangas užkariauti Europą ir Aziją. Vėlgi Kritijas nepateikia jokios konkrečios informacijos apie karą ar Atlantidos imperinių ambicijų priežastis, išskyrus tai, kad Atlantidos strategija buvo užkariauti pasaulį „šiai galybei sutelkus visą save“ (αὐτῆ δὴ πᾶσα συναθροισθεῖσα εἰς ἓν ἢ δύναμις, 25b2-3), tačiau ji pralaimėjo, nes atėniečių kariuomenė buvo tiek morališkai, tiek karybos prasme pranašesnė (25b-c).

Kaip matyti, pirmosios kalbos temos duoda medžiagos visoms trimis interpretacinėms strategijoms, bet nepakankamai. Vargu, ar šią dalį galima skaityti kaip panegirinių tekstą, nes Kritijas nešlovina Atėnų, o kalba apie Egipto santvarką. Šios dalies nepavyksta interpretuoti ir kaip geopolitinės pamokos, nes karo tema minima minimaliai, o Atėnų

ir Atlantidos opozicija nėra įgavusi aiškesnio politinio turinio. Pirmąją dalį apie Egipto ištakas galima skaityti kaip politogoninio teksto užuomazgas, jei apie kitas pirmąsias bendrijas bus tęsiama ir pasakojama antrojoje kalboje.

Grįžtant prie Kritijo kalbos prielaidų, matyti, kad Kritijo istorija veikiausiai neišpildo Sokrato prašymo. Kritijo pabiros pastabos apie dievų ir miestų santykį, Egipto įstatymus ir Atlantidos plėtrą nėra iš tolo nesukuria istorijos, kuri nuosekliai pasakotų apie tobulo santvarkos karo ir diplomatijos pasirinkimus. Tačiau Kritijas įsitikinęs, kad tarp Atlantidos pasakojimo ir Sokrato valstybės esama stipraus ryšio. Jis teigia, kad abu naratyvai tarsi dieviško atsitiktinumo būdu sutampa (25d), nes teoriniai siūlymai, esą, atitinka istorinę realybę. Todėl jis siūlo Sokrato svarstymus perkelti į šiuolaikinių Atėnų dabartį ir Sokrato tobulus piliečius traktuoti kaip Atėnų protėvius (26c-d). Tam, kad šis neįtikėtinas istorinis šuolis būtų pagrįstas, Kritijas siūlo pasakojimą pradėti iš naujo: Timajas turi apžvelgti Visatos ir žmonių atsiradimo priežastis ir raidos eigą, o tuomet Kritijas, perėmęs Timajo sampratą apie žmones ir adaptavęs ją pagal sokratinės edukacijos poreikius, turi parodyti, kaip šie žmonės įgijo senųjų Atėnų polio pilietybę (27a-b). Įtikinęs dėl pokalbio plano, Kritijas Atlantidos temos nebeplėtoja. Likusioje dialogo dalyje Timajas laikosi susitarimo ir pasakoja, jog dievai surentė žmones kaip nemirtingos sielos ir mirtingo kūno junginius (41d-47e, 69b-90d). Kritijas Timajo sampratą apie žmones perima ir prie Atlantidos temos grįžta jau dialoge *Kritijas*.

Antroji kalba

Antrojo Kritijo pasakojimo neturėtume laikyti tik išplėstine pirmojo pasakojimo versija, turinčia tų pačių pretenzijų į istorinę tiesą ir senųjų Atėnų panegiriką. Iš visko sprendžiant, Kritijas įdėmiai klausosi Timajo kosmogoninių bei antropogoninių išvalgų ir adaptuoja savo pasakojimą taip, kad atitiktų duotą filosofinį toną. Kritijas iš naujo peržvelgia tiek metodologinį pasakojimo pagrindimą, tiek santvarkų klausimą. Kalbėdamas apie pasakojimo statusą, Kritijas teigia, kad visi pasakojimai yra tik tikrovės „imitacija ir reprezentacija“ (μίμησις [...] καὶ ἀπεικασίαν, *Krit.* 107b5-6), o ne tikrovės atkūrimas. Todėl Atlantidos pasakojimą Kritijas įvertina kaip tai, kas tikėtina (εἰκότα, 107d7), – visai kaip Timajas apibrėžė savo svarstymą, teigdamas, jog tikėtinas pasakojimas (εἰκότα μῦθον, *Tim.* 29d2), atsispirdamas nuo tinkamų filosofinių prielaidų (pvz., dievo-kūrėjo gerumas ir racionalumas), rekonstruoja galimą visatos raidą. Ši aplinkybė paaiškina, kodėl antrajame pasakojime Kritijas nebesiekia tiesmukai įrodinėti Atlantidos istoriškumo.

Kitas svarbus abiejų kalbų skirtumas yra tai, kad Kritijas bent trimis pjūviais permąsto santvarkų klausimą. Kaip ir pirmame pasakojime, Kritijas patikina klausytojus, kad dievai kūrė santvarkas vedami gerų intencijų ir tarpusavyje nekonfliktuodami (*Krit.* 109b). Tačiau kartu Kritijas teigia, kad dievai valdė ne prievartos, o filosofinio įtikinimo būdu (109c), kuriuo siekė savo prigimčiai artimus dalykus perduoti įsteigtų miestų piliečiams. Taip Atėnė ir Hefaiastas, filosofijos ir techninio išmanymo globėjai, sukuria senuosius Atėnus kaip į darbo pasidalijimą ir ugdymą orientuotą valstybę (109c-d, 110c-d), o Poseidonas, jūrininkystės globėjas, sukuria Atlantidą kaip jūrinę imperiją (cf. 113c-114a). Taigi Kritijas ir vėl siūlo savitą tradicinio religingumo ir platonistikos mišinį: lieka ištikimas įprastai religinei idėjai,

kad esama intymaus ryšio tarp steigiančiojo dievo ir jo miesto, bet kartu patobulina šią mintį teologine įžvalga, kad gerų intencijų vedamas kuriantysis dievas savo kūriniais turi perduoti geriausia. Šiuo atveju kiekvienas iš tradicinių dievų tobulina savo piliečius toje srityje, kurią globoja. Tai puikiai dera su Timajo svarstymais. Timajo tikslas buvo įrodyti, kad žmonės atsirado dievams įkurdinus sielas trapiuose kūnuose. Nors Timajas mini, kaip dievai „užprogramavo“ žmonių sielas moralumui ir etiniam tobulėjimui (*Tim.* 41c, 41e-42d), ir netgi užsiminė, kaip kūniški defektai gali turėti įvairių politinių padarinių (86e-87b), jis paliko atvirą klausimą, kaip šie žmonės elgsis įkurdinti žemėje ir susidūrę vienas su kitu. Kitaip tariant, Timajo antropologija nenumatė jokio tikslaus politinio ar socialinio turinio šioms įkūnytoms sieloms. Todėl Kritijas yra laisvas perimti šias politiškai neutralias būtybes ir duoti savo atsakymą, kaip jos tapo politiniais gyvūnais. Kaip matome, jo atsakymas į klausimą, kodėl vienodas sielas ir panašius kūnus turintys žmonės priėjo prie skirtingų politinių pozicijų ir gyveno įvairiausiose santvarkose, yra tai, jog tradiciniai dievai parūpino šiems žmonėms politines tapatybes, kurios atitiko pačių tradicinių dievų įvairovę.

Kitaip negu pirmame pasakojime, Kritijas suteikia kur kas išsamesnės informacijos apie Atlantidos politinę tvarką. Atlantida įkuriama kaip monarchinė sąjunga, administruojama dešimties karalių, gimusių iš Poseidono ir mirtingos moters, ir valdoma tų pačių karalių tarybos, kuriai pirmininkauja vyriausias karalius (*Krit.* 113e-114a, 119d, 120c-d). Nors Platono santvarkų reitinguose monarchija nėra laikoma tobulu režimu, ši santvarka, pasižyminti dorybe (121a) ir dievišku įstatymu (119c-d), vertintina kaip geras valdymo tipas.

Trečias aspektas, kurio pirmajame pasakojime apskritai nebuvo, yra politinės geografijos ir urbanistikos aptarimas. Kritijas teigia, kad senieji Atėnai buvo žemyninė galybė, neturinti uosto ir išlaikanti save iš žemdirbystės, vadinasi, siekianti pakankamos ekonominės padėties (110d-111d). Be to, šis polis rado urbanistinį sprendimą darbo pasidalijimo klausimu: dvi socialinės klasės buvo atskirtos, pirmąją – sargybinių – klasę apgyvendinus akropolyje (pakankamo dydžio gyventi ir treniruotis), o antrąją – tiekėjų – klasę apgyvendinus likusiame mieste, akropolio šlaituose (111e-112d). Atlantidos planas kur kas detalesnis. Pirmiausia Kritijas pabrėžia, kad Atlantida buvo išskirtinio pobūdžio jūrinė valstybė. Sostinė buvo neįprastos formos sala, centre turinti akropolio kalvą, aplink apjuostą dviem žemės ir trimis vandens žiedais (113d-e). Logistiškai šie žiedai tarpusavyje buvo sujungti tiltais ir perdengtais kanalais, įgalinančiais tiek žmonių, tiek laivų mobilumą (115c-e), o politiškai jų funkcija buvo talpinti neapibrėžtą uostų skaičių ir saugoti laivyną (cf. 118d-e). Kitaip negu senesniuose Atėnuose, toks urbanistinis planas nežymėjo aiškios socialinės diferenciacijos. Visi Atlantidos piliečiai gyveno vienodai suplanuotoje erdvėje, naudojosi tomis pačiomis šventyklomis, sodais, gimnasijais ir hipodromu. Pabrėždamas monarchinį valstybės režimą, Kritijas išskiria tik valdovų rūmus (116a-e), kurių prabanga pranoksta jau ir taip pertekliuje gyvenančią populiaciją. Pertekliniai materialiniai resursai (gyvūnijos įvairovė, žemės ūkio produkcija, iškasenos ir kiti išteklių) įgalino salos gyventojus niešioti specifinio būdo, kaip kaupti turtą (114d-115b). Dėl šios priežasties Atlantida neturėjo aiškaus ekonominio modelio.

Iš to išplaukia keli pastebėjimai. Pirma, Kritijas antrosios kalbos nebevartoja paneigimais tikslais. Didžioji kalbos dalis yra skirta grožėtis Atlantida, o ne Atėnais. Apta-

riant Atlantidos miestą, matyti, kad Kritijas ją vertina kaip teigiamą utopiją. Atlantidą prie žlugimo privedė ne jos politinė tvarka, o vėlesnis nuosmukis, nulemtas genetinių priežasčių: Kritijas teigia, kad dieviškos prigimties mažėjimo procesas, kuris prasidėjo Atlantidos karaliams santykiaujant su mirtingaisiais, vedė prie politinių ydų, ypač godumo ir imperinės plėtros, įsigalėjimo (121a-b). Antra, geopolitika antroje kalboje mažai svarbi. Pagrindinė tema, kuri ir vėl Kritijo praleidžiama, yra Atlantidos ir Atėnų karas: skaitytojas nieko nesužino nei apie karo su Atėnais pradžią, nei apie jo eigą, nei apie pabaigą. Dėl šių priežasčių retorinė ir istorinė interpretacijos turi ribotą aiškinamąją vertę. Draminiu požiūriu kur kas svarbesnė jungtis – tęstinumas tarp Sokrato, Kritijo ir Timajo kalbų. Kritijas bando atliepti abiejų pašnekovų paliestas temas – teorijos įveiksimumą ir pradžios klausimą. Tai paaiškina, kodėl Kritijas imasi nagrinėti pirmųjų santvarkų atsiradimą, jų gyvenimą ir bando atsakyti, kodėl tai buvo politiškai teisingos santvarkos. Bendroji Kritijo teorinė tezė, atsakanti į klausimą, kas yra politogonija, yra tokia: dievai steigia tobulas santvarkas, o jų palaikymas priklauso nuo papildomų materialinių sąlygų (vietovės, miesto planavimo, išteklių). Galima sakyti, kad Kritijas išlaiko Sokrato testą: teologinės ir politinės geografijos išvalgos leidžia Kritiją laikyti valstybininku ir filosofu.

Išvados

Pagrindinė dialogų *Timajas* ir *Kritijas* draminė jungtis yra Kritijo santykis su Sokratu ir Timaju. Pirmoje Kritijo kalboje siekiama atliepti Sokrato prašymą parodyti, kaip tobula valstybė veiktų kare ir diplomatijoje, tačiau Kritijui nepavyksta tinkamai išspręsti šios problemos, nepalietus valstybės ištakų klausimo. Dėl šios priežasties Kritijas inicijuoja naują diskusijos temą ir leidžia Timajui atskleisti, kaip filosofiška reikia aiškinti pradžios klausimą. Po Timajo teorijos apie Visatos atsiradimą Kritijas perima Timajo koncepciją apie žmones ir pritaiko ją tradicinių dievų ir pirmųjų miestų pasaulyje. Taigi siužetas plėtojamas Kritijui bandant sujungti Timajo ir Sokrato filosofines išvalgas ir parodyti, kad visų dialogo veikėjų tikslai yra panašūs. Būtent tokioje dramatinėje sąrangoje tampa aišku, kodėl politogonijos tema itin svarbi Kritijo politinėje mintyje: Kritijas atranda, kad valstybių genezės klausimas gali prasmingai pratęsti Timajo svarstymus apie Visatos genezę ir leidžia grįžti prie Sokrato prašymo parodyti, kaip veikia gera valstybė.

Šaltiniai

- Bury, R. G. 1926. *Laws: Books I–VI*. Cambridge: Harvard University Press.
- Bury, R. G. 1929. *Timaeus, Critias, Cleitophon, Menexenus, Epistles*. Cambridge: Harvard University Press.
- Fowler, H. N., W. R. M. Lamb. 2001. *The Statesman, Philebus, Ion*. Cambridge: Harvard University Press.
- Lamb, W. R. M. 1930. *Lysias*. Cambridge: Harvard University Press.
- Lamb, W. R. M. 1952. *Laches, Protagoras, Meno, Euthydemus*. Cambridge: Harvard University Press.
- Shorey, P. 1980. *The Republic. Vol. 1, Books I–V*. Cambridge: Harvard University Press.
- Smith, C. F. 1980. *Thucydides. Vol. 1. History of the Peloponnesian war: Books I and II*. Cambridge: Harvard University Press.
- Tarrant, H. 2007. *Proclus: Commentary on Plato's Timaeus. Volume 1, Book 1: Proclus on the Socratic state and Atlantis*. Cambridge: Cambridge University Press.

Literatūra

- Betegh, G. 2016. Archelaus on Cosmogony and the Origins of Social Institutions. *Oxford Studies in Ancient Philosophy* 51, 1–40, <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198795797.003.0001>.
- Broadie, S. 2012. *Nature and Divine in Plato's Timaeus*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gill, C. 1980. *Plato: the Atlantis story: Timaeus 17–27. Critias*. Bristol: Bristol Classical Press.
- Gill, C. 2017. *Plato's Atlantis Story: Text, Translation and Commentary*. Liverpool: Liverpool University Press, <https://doi.org/10.5949/liverpool/9781786940162.001.0001>.
- Johansen, T. K. 2004. *Plato's Natural Philosophy: A Study of the Timaeus-Critias*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Loroux, N. 1986. *The Invention of Athens: The Funeral Oration in the Classical City*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Mara, G. 2009. Thucydides and Political Thought. *The Cambridge Companion to Ancient Greek Political Thought*. S. Salkever, ed. Cambridge: Cambridge University Press, 96–125, <https://doi.org/10.1017/ccol9780521867535.005>.
- Morgan, M. 1998. Designer History: Plato's Atlantis Story and Fourth-century Ideology. *Journal of Hellenic Studies* 118, 101–118, <https://doi.org/10.2307/632233>.
- Pradeau, J.-F. 1997. *Le Monde de la Politique: Sur le Récit Atlante de Platon, Timée (17–27) et Critias*. Sankt Augustin: Academia Verlag.
- Vidal-Naquet, P. 1982. Herodote et l'Atlantide: Entre les Grecs et les Juifs. Reflexions sur l'historiographie du siecle des lumieres. *Quaderni di Storia* 16, 3–76.
- Vidal-Naquet, P. 1986. *The Black Hunter: Forms of Thought and Forms of Society in the Greek*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, <https://doi.org/10.1086/ahr/92.4.933>.
- Winton, R. 2000. Herodotus, Thucydides and the sophists. *The Cambridge History of Greek and Roman Political Thought*. C. Rowe & M. Schofield, eds. Cambridge: Cambridge University Press, 89–121, <https://doi.org/10.1017/cho19780521481366.006>.